

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЕКТ

Укладач

Юрій ВИННИЧУК

СОЛОВЕЦЬКИЙ ЕТАП

АНТОЛОГІЯ

Харків
«ФОЛІО»
2018

ТІ, ЧИЇ ІМЕНА НЕ ЗНАЧАТЬСЯ В ІСТОРІЇ

Геннадій САДОВСЬКИЙ

**Геннадій Садовський народився у 1897 р. в с. Ков'яги на Харківщині в родині священика, за іншими даними — в с. Чернички біля Бердичева. Навчався у Київській духовній семінарії, а згодом у Київському університеті. З 1918-го в армії УНР, неодноразово тікав з денікінського полону. У 1918—1920-му перебував у Житомирі, був військовим комендантом, видавав газету, боровся з більшовиками, дбав про українські кадри. У 1920-х вчителював у с. Сеєстринівка біля Бердичева.*

У 1926 р. його заарештували в Харкові, а 3. 04.1929-го засудили на 10 років концтаборів. Відбував покарання в Белбалтлагу і на Соловках.

9. 10. 1937 р. його засудили до розстрілу, а 3. 11. 1937 р. розстріляли у Сандармоху. При обшуку було вилучено його роман «Сонячні ночі» та повість «Семінаріада».

Син залізничника, семінарист Київської духовної семінарії, а згодом студент Київського університету, Геннадій Садовський ще на 19 році життя вступив до Української петлюрівської армії й до останнього подиху вважав себе за солдата цієї армії. Високого і стрункого, з блакитними очима й руським чубом, Генадія знали, як молодого, але відданого справі національної та соціальної волі українського народу. Знали і поважали.

1933 рік. Дев'ятий Кемський відділ Біломорсько-Балтійського табору «Морсплав», вечір. Лежу на верхніх нарах. Чую, хтось питається про мене. Устаю, спускаюсь на підлогу, відгукуюсь.

* Тут і далі під зірочкою примітки упорядника.

— Це ви Підгайний? — питає.

— Я, — відповідаю.

— Ви з Харкова?

— Так.

— То ми ж з вами — земляки. Я сидів у спецкорпусі Холодногорської тюрми. Я — Садовський.

Ми познайомились.

Генадій Садовський сидить вісім років у тюрмі. Він все уже бачив. Переміряв босими ногами Соловецький архіпелаг, побудував на славу «вампіра» Біломорський канал, і знову на «Морсплаві», і знову його путь на Соловки. Але він такий, як і ті незабутні дні, коли український народ, прокинувшись, повстав. Як і тоді, скрізь і всюди придивляється, прислухається, вишукує, гуртує, навчає, сам учиться і всім, чим може і як може, допомагає за всіх умов своїм землякам-українцям. Серед сірої, одноманітної таборової юрби вишукує українців, щоб, використовуючи свій довгий тюремний досвід, навчити, як себе тримати, як дістати той гіркий шматок хліба, як серед реву, скиглення, реготу й сліз зуміти пронести душу не забрудненою.

Не минуло й місяця, як навколо Садовського створилася ціла група українців, як уже без протоколів, зборів і постанов утворилася міцна спілка, як на «Морсплаві» відроджуються українські традиції матеріальної і моральної допомоги один одному, — у всяких умовах, повсякчасно, незалежно від території.

Одного дня нас з Генадієм, а з нами й тисячу інших, відправляють до соловецької бухти «Благополучия». Виконавши всі церемонії прийому, направляють з невеличкою групою на найгіршу «командировку», на так звані Пічуги (в північно-східному кінці соловецького острова), на найважчу роботу: видобування йоду з морських водорослів. І тут Генадій виходить зі становища. Бачучи, що ми, кілька чоловіка українців-інтелігентів, напевне загинемо, — він, старий соловчанин, знаходить усе, щоб ми вибралися з Пічугів і були призначені на інші, легші, роботи, хоч сам лишається там.

Білими ночами ми довго не спали і розмовляли на найрізноманітніші теми. Я любив слухати Садовського. Любив його голос, повний, соковитий, любив його мову, запашну й насичену образами. Любив його думку ясну, струнку, сповнену поетичного надхнення. Від Генадія Садовського почув я слово, сказане вільною, незалежною, високо принциповою людиною, яка ні за що, ні при якій погоді не піде на компроміс і не визнає іншого, крім свого, Бога. А Богом Генадія була Україна — вільна, Незалежна Держава.

Тими ж ночами читали ми написану на острові книжку Генадія, прекрасну роботу в імпресіоністичному стилі про наші національні змагання.

Часом Генадій діставав бандуру й ліричним баритоном співав історичних пісень чи якусь думу козацьку. І сьогодні постає в уяві ця задумана, симпатична постать, з кобзою в руках:

Вони ж його не вбивали,
Не четвертували.
Вони з нього, молодого,
Живцем серце видирали.

З таких, як Садовський (а їх, забутих героїв, тисячі), большевики не видаляли серця живцем, а, як вампіри, десятками років пили з них кров.

Інколи Генадій сидів і складав пісні та грав їх на бандурі. Від нього пісень тих учились інші й співали їх нелегально на Соловках на Біломорсько-Балтійському каналі, у всій Східній Фінляндії. З пісень цих пригадую тільки початок однієї, а другу — цілком.

Перша оспівувала замучених на соловецькому острові петлюрівських отаманів, наших борців з большевицькою навалою на Україну. Початок її такий:

Спіть невідомі,
Спіть замучені,
Спіть у мохах серед лісів.
Шумлять сосни соловецькі
Над могилами борців.

Другу складено на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу. Вона була поширеною не тільки серед українців, а й серед інших, що там перебували. Навіть при розгромі однієї організації, що готувала масову втечу ув'язнених, фігурувала, як зразок агітаційної акції, саме ця пісня. Автора її ГПУ так і не пощастило відшукати.

Слова цієї пісні такі:

Пікети сплять вночі,
Бори гудуть глухі,
А на кар'єрах горять вогні...
То ми — замучені,
На смерть засуджені —
Тяжкими кайлами
Б'ємо граніт.
У нас одна сім'я, —
Ми побраталися:
Туркмен, узбек, чечен,
Сумний грузин,
Син України,
І карельській «каймени»,
Удмурт і чех,
Литвин і білорус.
Довбаєм кайлами,
Б'ємо ми ломами,
І шлем прокляття —
Усім катам...
І вірим — змучені,
На смерть засуджені,
Що прийде помсти час
І карі вам.

Та згодом Генадій Садовський дістається з Пичугів до соловецького Кремля, а з нього, вже за моєю допомогою, — вартовим на сінний склад сільгоспу. Довгими темними соловецькими вечорами сиділи ми, і Генадій розповідав про українську національну революцію, про все, що знав, бачив і своїми руками робив, і як згоріла молодість його в боротьбі й неволі.

Ось він, молодий Генадій, звільняє житомирську тюрму, набиту тільки українцями — петлюрівцями, заарештованими Денікіним і приреченими на розстріл, бо денікінці, під тиском української армії, мали тікати з міста.

Ось він, Генадій, — воєнний комендант і фактичний керівник Житомира та Волинської губернії. Двадцятирічний юнак мусить брати на себе провід у такий бурхливий час.

Якщо ми винні, — казав Садовський, — що програли революцію, то не тільки ми винні, а винен і весь наш народ. Спробуйте творити нову національну Українську Державу, коли дядько на запитання, якої він національності, відповість — православної.

А проте Садовський вишукує людей, добирає кадри, організовує газету, знаходить талановитого вчителя Мамчуру і садовить його за редактора, заміщує посади в урядництвах українцями, дбає про госпіталі для поранених, про дитячі будинки, і не забуває й на хвилину, що ворог не спить, що ворог працює. Викриває підпільний большевицький комітет, заарештовує й розстрілює, без милосердя і без зла, бо того вимагала справа Української Незалежності. Розстрілює навіть того, що перехрестився і крикнув: «Господи, я русский человек», бо того вимагала справа Визволення, і не було чого «русским человекам» йти до большевицьких запільних комітетів.

А як відступили з Житомира, Садовський залишив Житомир з кількома козаками, кулеметом і автомашиною останнім, бо мав палити папери. І коли ці папери горіли, а телефоніст з вокзалу що п'ять хвилин сповіщав, як проходить зайняття большевиками Житомира, у цей час до кабінету Садовського вривається Микола Любченко (Кость Котко), що вже покинув армію Симона Петлюри і УНР і прийшов намовити і його зробити так само. Садовський з презирством подивився на цього «петлюрівця», якого кілька місяців тому врятував від розстрілу денікінцями, пригадав, як жалюгідний тоді М. Любченко обнімав і цілував його. Сьогодні ж, коли погіршала ситуація, цей «герой» став перекинчиком і приходиться намовляти і його.

— Я не бачу на тобі зброї, — сказав Садовський. — Геть з кабінету! Бо накажу розстріляти, як пса.

— Ідіот ти! — крикнув Любченко і прожогом вискочив із кабінету.

До арешту Садовський весь час жив нелегально і працював у підпіллі, тоді як його товариші по партії згодом примушені були опинитися в членах КП(б)У, і з часом ставали наркоманами, редакторами, прокурорами та іншими високими урядовцями советської України.

Минали роки. Садовський вже в спецкорпусі, вже в ГПУ. Сталось так, що його не розстріляли, а дали десять років «с заменой». Як з хреста знята, молода красуня дружина прибивається з далекої Волині до Харкова, доходить до кабінетів високих урядових осіб советської України, колишніх товаришів Генадія, плаче, просить про допомогу. М. Любченко сказав: «Я тоді ще казав йому, що він дурень, але він мене не послухав».

Якось, сидючи на березі Білого моря й розповідаючи про прибуття на острів нових і нових партій ув'язнених, колишніх високих достойників советської влади на Україні, Садовський сказав: «Я не злостива людина і все своє життя клав і кладу за нездолну, дружню, консолідовану, пройняту наскрізь щирістю й доброзичливістю ідею єднання нашого народу, нашої інтелігенції. А втім, я не заперечував би на нашому острові зустріти Любченка. Я хотів би йому ще раз довести, що я таки не ідіот і що я двадцять літ тому робив правильно».

Минуло тільки два роки з часу цієї розмови, і одного весняного ранку, на розводі, зустрілися Садовський і Микола Любченко. Любченко зблід, підійшов до Генадія, подав руку й заплакав. Генадій обняв його. Вони довго говорили; але про цю розмову Садовський нікому не сказав ні слова.

У 1937 році, десь у липні чи серпні, Садовський мав звільнитися, а тим часом його здоров'я сильно підупало. Та раптом з далекого Сибіру, куди втекла від репресій його дружина, надходить йому одяг і взуття. І на тринадцятому році чекають його діти й жінка. Садовський хвилюється, дуже збентежений, — він так любив свою героїчну дружину й дітей. І раптом знову — «продолжение срока» ще на три роки.

Тихо, як злодії, увійшли до загальної камери енкаведисти, самі взяли речі, а Садовського без речей відвели в найтяжчий ізолятор.

Минуло два місяці. Вилізши на третій поверх згорілого Успенського собору в Кремлі, можна було бачити, як у добре заграбованій палаті для божевільних половецького госпіталю ходив, понуривши голову, божевільний Генадій Садовський.

Степан ЗАПОРОВАНІЙ

**Степан Гаврилович Запорований народився у 1909 р. в селі Верхнянка Київської губернії, українець, агроном, студент Лінгвістичного інституту, проживав у Києві. Заарештований у справі «Української революційно-демократичної спілки». Засуджений судовою трійкою при колегії ДПУ УСРР 28 січня 1933 року за статтями 54-2-11 КК УСРР на 5 років ВТТ. Відбував покарання у таборі «Карлаг» та на Соловках. Особливою трійкою УНКВС ЛО 9 жовтня 1937 року засуджений до найвищої карі. Розстріляний 3 листопада 1937 року в Карелії (Сандармох).*

Степан Запорований був кремезним, присадкуватим селяком. Він був представником молодшого покоління, що лише чуло і в дитинстві пережило дні наших визвольних змагань. Молодий, активний, культурний український агроном, він, звичай-